

УДК 279.17

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/70-1-6>**Валентина КУРИЛЯК,***orcid.org/0000-0001-5245-9700*

доктор богослов'я, доцент,

доцент кафедри філософії, теології та історії церкви

Українського гуманітарного інституту

(Буча, Київська область, Україна) *valentina.kuryliak@gmail.com***Петро КОТЛЯРОВ,***orcid.org/0000-0002-8917-8926*

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри історії мистецтва

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *pkotl.univ@gmail.com*

РОЛЬ ОСОБИ У СТАНОВЛЕННІ НОВОГО РЕЛІГІЙНОГО РУХУ (НА ПРИКЛАДІ ОЛЕКСАНДРА МАКМІЛЛАНА)

У дослідженні, на основі его-джерела, прослідковано окремі етапи становлення та діяльності Олександра Макміллана, одного із знакових представників релігійного руху Свідків Єгови. Народився релігійний діяч в сім'ї протестантів, які належали до пресвітеріанської церкви. В юнацькому віці мав інтерес до духовних питань, який згодом привів його в організацію Дослідників Біблії, нащадками якої нині є діюча і відома в більшості країн світу організація Свідки Єгови. Відомість серед вірян своєї організації та історичну повагу Олександр Макміллан отримав завдяки близькості та близькій співпраці із трьома першими президентами організації: Чарльз Тейз Рассел, Джозеф Рутерфорд та Натан Норра. Окрім цього низка подій, які сталися на початку його особистісного становлення вмотивувала Олександра Макміллана стати на шлях місіонера. Саме тому він відправився на навчання у школу відомого протестантського євангеліста Дуайта Муді. В процесі свого навчання він познайомився із представниками «Міжнародних дослідників Біблії», засновником і тодішнім керівником Чарльзом Тейзом Расселом. Ідеї та вчення організації зацікавили Макміллана і зрештою він приєднався до цього релігійного напрямку. Саме в цій організації Олександр Макміллан присвятив своє життя і став її зятим місіонером, поширюючи доктрини Свідків Єгови через проповідницькі подорожі. В дослідженні відзначено ключові складові за якими Олександр Макміллан отримав визнання в історії Свідків Єгови і став однією із центральних постатей у релігійному русі. Першою складовою є його близькість і довіра від тогочасних керівників організації, другою складовою є активна місіонерська діяльність і тверде переконання при поширенні доктрин та вчення свого руху. Третьою складовою було ув'язнення разом із іншими лідерами організації за релігійні погляди, яке згодом допомогло Макміллану здобути суттєвий авторитет серед вірян і зробило його символом для більшості свідків, що потрапляли у схожі життєві обставини.

Ключові слова: Олександр Макміллан, протестантизм, Міжнародні дослідники Біблії, організація Свідки Єгови.

Valentyna KURYLIAK,*orcid.org/0000-0001-5245-9700*

Doctor of Theology, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Philosophy, Theology and Church History

Ukrainian Institute of Arts and Sciences

(Bucha, Kyiv region, Ukraine) *valentina.kuryliak@gmail.com***Petro KOTLIAROV,***orcid.org/0000-0002-8917-8926*

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Professor at the History of Art Department

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) *pkotl.univ@gmail.com*

THE ROLE OF AN INDIVIDUAL IN THE FORMATION OF A NEW RELIGIOUS MOVEMENT: A CASE STUDY OF ALEXANDER MACMILLAN

This study traces the distinct stages of formation and activities of Alexander Macmillan, an iconic figure in the Jehovah's Witnesses religious movement. Born into a Protestant family affiliated with the Presbyterian Church, Macmillan developed an early interest in spiritual matters, ultimately leading to the establishment of the Bible Students—a precursor to the present-day Jehovah's Witnesses organization. Throughout his life, Macmillan gained prominence and historical respect through his close collaboration with the organization's first three presidents: Charles Taze Russell, Joseph Rutherford, and Nathan Norra. Motivated by events during his formative years, Macmillan embarked on a missionary path, attending the school of renowned Protestant evangelist Dwight Moody. It was during his studies that he encountered representatives of the International Bible Students, notably their founder and leader, Charles Taze Russell. Intrigued by the organization's ideas and teachings, Macmillan joined the religious movement and dedicated his life to it, emerging as a fervent missionary who spread the doctrines of Jehovah's Witnesses through preaching travels. This study highlights key factors contributing to Macmillan's recognition in Jehovah's Witnesses history, positioning him as a central figure in the religious movement. The first factor is his proximity to and trust from the organization's early leaders. The second is his active missionary work and steadfast commitment to disseminating the movement's doctrines and teachings. The third factor is Macmillan's imprisonment alongside other organization leaders for their religious views, an experience that solidified his authority among believers and made him a symbol for Witnesses facing similar life circumstances.

Key words: Alexander Macmillan, Protestantism, International Bible Students, Jehovah's Witnesses organization.

Актуальність теми дослідження. Віряни організації Свідків Єгови в Україні як правило не висвітлюють історію своєї організації в академічних виданнях, і не часто обирають предметом дослідження свою організацію під час навчання на магістерських чи бакалаврських програмах у вузах України. Виходячи з цього висвітленням історії Свідків Єгови як правило займаються зацікавлені дослідники, які не належать до цієї організації, але відкривають окремі сторінки історії цієї організації у наукових українських виданнях. Саме тому, що існує біла пляма в академічному релігієзнавстві України щодо академічних знань про Свідків Єгови – це дослідження набуває актуального характеру.

В цій статті зосереджено увагу на видатній постаті в історії організації – Олександрі Макміллані, який за своєю посадою не був ключовою особистістю, але за вкладом і своєю діяльністю залишив яскравий слід в історії Свідків Єгови. Тому основною метою дослідження визначаємо розгляд становлення та діяльності Олександра Макміллана з урахування подій релігійного і політичного характеру, які визначали характер доби. Особливу увагу також буде звернено на внесок Макміллана у розбудову організації Свідків Єгови. Зазначимо, що окремі факти, які стосуються життя та діяльності Олександра Макміллана будемо брати із джерела, що належить до комплексу его-документів. Мова йдеться про його автобіографію, яка була опублікована під назвою: «Віра на марші». Сьогодні в історичній науці, яка переживає «меморіальний поворот», спостерігається велика зацікавленість саме у таких типах джерел, оскільки вони допомагають реконструювати історію як окремої людини так і певного руху в цілому

Історіографічною базою дослідження є публікації вітчизняних дослідників Свідків Єгови в Україні Петра Яроцького (Яроцький, 2008: 449–500) та Валентини Куриляк, яка в своїх публікаціях розглядала загальне ставлення релігійної спільноти до організації Свідків Єгови в Україні та висвітлила окремі актуальні питання щодо їх вчення. В трьох аспектах, як правило були відзначені Свідки в дослідженнях Куриляк – це зв'язок із адвентизмом, оскільки Ч.Т. Рассел був колишнім адвентистом (Яроцький, 2008: 450; Куриляк, Полумисна, 2021), питання аполітичної позиції організації Свідків Єгови (Куриляк, 2020) та альтернативна служба (Kuryliak, Balaklytskyi, 2020).

Також для полегшення розуміння змісту статті нижче наведено визначення окремих термінів, які використовувалися в дослідженні. «Мала черідка» – згідно вчення Свідків Єгови, це група осіб, які воскреснуть для життя на небі і царюватимуть із Ісусом Христом (Не лякайся, черідко мала, 1995). «Доктрина передвизначення» – доктрина притаманна вченню реформатора Жана Кальвіна та його послідовникам, згідно якої Бог своєю суверенною волею наперед визначив одних людей на спасіння, а інших на загибель (Кальвінізм, б.д.). «Неправдиві очікування» – декілька разів у своїй історії релігійна організація Свідків Єгови на основі власного тлумачення біблійних пророцтв призначала дати, у які вони очікували виконання есхатологічних подій. «Свідки Єгови мали хибні очікування щодо часу, коли має прийти кінець» (Чи треба боятися кінця світу?, 2013). Найбільш відомими з цих дат є 1914 р., 1925 р., 1975 р. (Jehovah's Witnesses proclaimers, 1993: 633–636).

Попередня історична довідка. Релігійна організація Свідків Єгови офіційно почала своє існу-

вання з реєстрації Товариства Вартової Башти у 1884 році в місті Пітсбург, штат Пенсильванія, США (Наш скарб у глиняних посудинах, 1999: 17). Заснування Свідків Єгови тісно пов'язано із ім'ям Чарльза Тейза Рассела (1884–1916). Саме він заклав теологічні основи цього руху та заснував Товариство Вартової Башти. Ба більше, Чарльз Рассел був першим президентом, хто очолив рух під назвою «Міжнародні дослідники Біблії». Цей рух і став предтечою сучасних Свідків Єгови. Наступним президентом був Джозеф Рутерфорд (1917–1942), який заклав організаційні принципи конфесійного руху за якими конфесія Свідків Єгови діє й до сьогодні. Також при Рутерфорді тодішній рух «Міжнародні дослідники Біблії» отримав назву Свідки Єгови. Наступним «третьім» президентом Свідків Єгови став Натан Норра (1942–1977). Завдяки його діяльності Свідки Єгови стали організацією, яка поширила свої ідеї через місіонерську активність майже у всі країни світу. На фундаменті, закладеному першими президентами та керівниками організації, Свідки Єгови продовжують розвиватися, вдосконалюють свою теологію, організаційну структуру та розширюють місіонерську діяльність (Яроцький, 2008: 449–500). В Україні за останніми даними Свідків Єгови нараховується понад 127 тисяч вірян (Звіт про служіння, 2022).

Коротку інформацію про трьох перших президентів і їх вклад в розвиток організації було наведено з метою показати значення постаті Олександра Макміллана (1877–1966), діяльність якого на різних етапах тісно пов'язувалася з кожним із президентів руху. Наприклад, свого часу він був довіреною особою Рассела. А у 1906 році звершив обряд водного хрещення над Джозефом Рутерфордом і, згодом, став для нього надійним співробітником та помічником. Достатньо близьким Макміллан був і з третім президентом – Натаном Норру, якого він назвав «довіремим співробітником головного офісу» релігійної організації Свідків Єгови.

У 1955 році Олександр Макміллан розпочав писати автобіографію, яка вийшла у вигляді невеликої книжки під назвою «Віра на марші» (Macmillan, 1957). Особливістю цих мемуарів є те, що автор намагався подати і проаналізувати власний життєвий шлях на широкому історичному тлі. Його особисте духовне становлення та розвиток, різноманітні події служіння в організації Свідків Єгови, все це складає цілісну картину, яку автор аналізує з урахуванням особливостей епохи. Судячи із своєї прамбули, автор цілком усвідомлював масштабність прогресу нового

релігійного руху і свою власну роль у його становленні: «Небагато людей в організації Бога Єгови мали такий привілей, як я. Я жив і служив свідком Єгови в три різні епохи її історії. Я тісно спілкувався з трьома президентами Товариства Вартової башти і був свідком прогресу божого народу під їхнім керівництвом» (Macmillan, 1966). Очевидно, усвідомлення того, що він будучи свідком і дієвцем історії нового руху, стало основним рушійним імпульсом у написанні автобіографії. Як випливає із тексту, автор не намагався подати виключно глорифіковану історію, а тому попереджає читача, що організація Свідків Єгови тільки за період його життя пережила низьку випробувань, зокрема мали місце «неправдиві очікування», однак він додає, що: «фундаментальні істини, які ми дізналися із Святого Письма залишилися незмінними» (Macmillan, 1966).

Автобіографія «Віра на марші» містить також передмову написану Натаном Норром. Третій президент Свідків Єгови охарактеризував цю працю наступним чином: «ця книга більше ніж історія людини, віра якої зростала» (Macmillan, 1957: 1). Натан Норр наголошує, що автор: «приклав щирі зусилля, щоб охопити та описати саму сутність релігії, яка за його визнанням надала сенсу його життю» (Macmillan, 1957: 1). Також він зазначає, що подані у ній факти є правдивими та відповідають дійсності, що відображає особистий досвід Олександра Макміллана. Оскільки Макміллан у своїй праці насамперед описав розвиток релігійної організації, а не лише свою автобіографію, то Натан Норр, підкреслив, що значна частина історії, яка представлена автором: «могла б бути історією кожного з сотень Свідків Єгови, з якими я знайомий» (Macmillan, 1957: 1).

Основні результати дослідження. Олександр Макміллан народився 2 липня 1877 року в Канаді, провінція Нова Шотландія у сім'ї протестантів. Його батьки були вірянами церкви пресвітеріан. В дитинстві він не цікавився Біблією, однак мав повагу до всього, що було пов'язано з його церквою. Олександр регулярно разом з батьками відвідував недільну школу та богослужіння пресвітеріанської деномінації (Macmillan, 1957: 33). Одного разу Олександра шокувала подія в його сім'ї, коли його старший брат заявив, що полишає віру своїх батьків, оскільки вирішив стати агностиком. За словами старшого брата: «Якщо й існує Бог, то він відрізняється від того, що про нього говорять кальвіністи». Старший брат не згоджувався з доктриною передвизначення, яка стверджувала, що Бог обрав окремих людей до спасіння, а інших – на загибель. Саме таку доктрину

сповідувала пресвітеріанська церква. Також брат Олександра не міг зрозуміти, чому церква проповідує, що грішників чекають вічні страждання і чому більшість людей має потрапити не у рай, а у страшне пекло. Старший брат самостійно дійшов висновку, що якщо це правда, то такий Бог, очевидно, отримує набагато більшу насолоду від зойків тих, хто перебуває у пеклі, аніж від співів прославлення праедників, яким пощастило потрапити на небеса. Ось тому він і сказав, що не може вірити в такого Бога, і полишив пресвітеріанську церкву (Macmillan, 1957: 33).

Ще одна драматична історія сталася у цій родині, коли Олександр вивчив тринадцять років. Раптово, від бронхіальної астми, померла його рідна сестра. Для хлопця-підлітка це стало невимовним потрясінням, яке примусило юнака замислитися над сенсом життя і зробити висновки, які визначили його майбутню діяльність: «Життя коротке і непевне. Якщо те, що ми робимо тут, хоч якось впливає на те, ким ми будемо в майбутньому, тоді ми були б дуже нерозумними, якби не присвятили свій час служінню Господу зараз, з надією мати щось краще у вічності» (Macmillan, 1957: 34). Подальші роздуми спонукали його акумулювати свої зусилля, щоб стати церковним служителем або місіонером. Тому він прийняв рішення відправитись на навчання в школу відомого протестантського євангеліста Дуайта Муді (Moody, 2018), у місті Норфільд штат Массачусетс.

Перебуваючи на навчанні у місіонерській школі, Макміллан познайомився з чоловіком середніх років, який на його думку, знав Біблію набагато краще ніж він сам. Той чоловік запросив Макміллана відвідати зібрання своєї релігійної спільноти, яка проводила зустрічі у місті Бостон, столиці штату. Олександр прийняв запрошення і згодом дізнався, що то були зустрічі групи «Міжнародних дослідників Біблії».

На зібранні в Бостоні у якості наочного посібника на плакаті великого розміру була зображена «Таблиця віків» (Божий План Віків – Відеопрезентація, б.д.), яка представляла у схематичній формі божий план для людства. Таблиця містила чималу кількість чисел та графіків, а метою проповідника було пояснення цієї схеми в цілому та окремо кожної деталі. Оскільки для Макміллана ця інформація була новою, він мало що зрозумів з почутого, однак отримав задоволення від цієї лекції. Також він отримав примірник першого тому серії «Світанок тисячоліття» – «Божий план віків», автором якого був Чарльз Тейз Рассел. Макміллан розмірковував після зустрічі, досліджував книгу та дійшов до висновку: «Це схоже на правду! Це має

сенс, це те, що мені потрібно, це – божественно» (Macmillan, 1957: 35–36). Він збагнув, що у тій книзі містяться відповіді на питання щодо мети життя людей та майбутньої долі людства згідно божого плану. Також книга «Божий план віків» відкрила йому логічні аргументи щодо існування Бога, і показала що Біблія – це книга, де відкривається божья воля та одкровення. У наступних розділах книги, які він читав пояснювалися різні епохи в історії людства, а також божий промисел для кожної із цих епох (Macmillan, 1957: 35–36).

Внаслідок зацікавленості новими ідеями, Макміллан залишив пресвітеріанську церкву та навчання у школі Дуайта Муді і продовжив відвідувати зустрічі, які проводили «Міжнародні дослідники Біблії». Макміллан ретельно ознайомився із віруваннями організації, а також став приймати участь у діяльності спільноти. 17 червня 1900 року він познайомився з Чарльзом Расселом під час конгресу у Філадельфії, який проводило «Товариство Вартової Башти». Саме тоді Макміллан вперше почув публічний виступ Рассела під назвою: «Спасіння – від чого і для чого» (Macmillan, 1957: 41). У ній проповідник наголошував, що вічних мук не існує, а люди можуть отримати спасіння від вічної смерті і, більше того – успадкувати вічне життя. Макміллан згадує, що того ж самого дня він отримав досвід особистого спілкування з автором книги «Божий план віків» (Рассел, 2020), яка здійснила на нього чи не вирішальний вплив (Macmillan, 1957: 41–42).

Восени 1900 року, у віці 23 років, Макміллан був охрещений шляхом повного занурення в воду. Як пізніше згадував Макміллан, наступного 1901 року, в липні місяці, у нього почала збуватися його юнацька мрія. Це було пов'язано з призначенням його місіонером у штат Массачусетс. У вересні того ж року Рассел запропонував йому переїхати на проживання у «Біблійний дім» в Аллегейні, в тогочасний центр «Товариства Вартової Башти». Варто зазначити, що це запрошення мало свою причину, оскільки на той час батьки Макміллана померли і Рассел взяв його під свою опіку. З тих пір він отримував від Рассела різні розпорядження, відвідував конгреси по всій території Сполучених Штатів Америки. А в жовтні 1902 року одружився.

У 1909 році центр «Товариства Вартової Башти» перемістився з міста Аллегейні, штат Пенсильванія до Брукліна, штат Нью-Йорк. Організація придбала комплекс приміщень у місії, яка належала Плімутській конгрегаціоналістській церкві. Було організовано офісні приміщення Товариства та великий зал для проведення зібрань.

Ця будівля отримала назву «Бруклінська скинія». Одночасно придбана деномінацією будівля отримала назву «Дім Бетелю», яка стала місцем проживання сімей, які працювали в цьому новому центрі «Товариства Вартової Башти». Саме в цій будівлі разом із дружиною мешкав Олександр Макміллан.

Відомо, що 1914 рік для Товариства Вартової Башти був особливим з точки зору його пророчої хронології. Очікування цієї дати було напруженим часом для вірян організації. Серед «Дослідників Біблії» існувало переконання, що у перший тиждень жовтня 1914 року на землі буде встановлене Боже царство, а вони як члени «малої черідки» будуть вознесені на небеса. Зокрема Макміллан сам щиро був переконаний у цьому «пророцтві».

В останній тиждень вересня 1914 року, а саме 30 вересня був проведений конгрес у місті Саратога-Спрінгс, штат Нью-Йорк. Макміллан на ньому здійснив доповідь на тему: «Кінець всього близько, тому будемо ж розсудливими, пильними і перебуватимемо в молитві» (Macmillan, 1957: 46–47). Під час цієї промови він заявив: «Можливо, це останній публічний виступ, з яким я виступаю, бо невдовзі ми підемо додому». Він мав на увазі Другий прихід Христа, який мав покласти кінець історії землі. Насправді скоро виявилось, що ця його промова не була останньою, а очікувана прихід – не відбувся (Macmillan, 1957: 46–47).

Помітна подія для організації сталася через два дні, у столовій Бетелю в Брукліні 2 жовтня 1914 року. Під час сніданку родини в Бетелі в їдальню зайшов Чарльз Рассел, він привітався з присутніми і після того як плеснув долонями, промовив наступні слова: «Часи язичників закінчилися, часи їхніх царів спливли» (Macmillan, 1957: 47). На ці слова усі працівники Бетелю зааплодували, присутні були у піднесеному емоційному стані і вважали, що ось-ось відбудеться їхнє довгоочікуване піднесення на небо. Однак як виявилось згодом їхні надії та очікування не справдилися (Macmillan, 1957: 47).

Крім того, через два роки, а саме 31 жовтня 1916 року, під час своєї проповідницької подорожі помер перший президент Чарльз Рассел. Наступного дня, 1 листопада 1916 року, Макміллан отримав телеграму з цією трагічною новиною і повідомив новину працівникам Бетелю. Ця подія стала тяжким ударом для Макміллана та його однодумців. Майбутнє здавалося для них невизначеним. Усі переживали про те, що тепер буде з Товариством. Як зазначав Макміллан, Чарльз Рассел був

не просто керівником та президентом Товариства, але він сам став уособленням «Товариства Вартової Башти». Усі ключові напрями діяльності Товариства були зосереджені навколо нього або під його наглядом. У рік смерті Чарльза Рассела Макміллан досяг 39-ти річного віку (Macmillan, 1957: 61).

Варто зазначити, що незадовго перед своєю смертю Рассел призначив Макміллана відповідальним за Центр Товариства та «Дім Бетелю» у тих випадках, коли він був відсутній. Наведемо текст розпорядження Чарльза Рассела: «А.Х. Макміллан несе повну відповідальність за офіс та «Дім Бетелю» під час моєї відсутності. Все, що він скаже, ви повинні виконувати, і не має значення, чи згодні ви з цим, чи ні. Якщо він скаже щось неправильне, я поговорю з ним, коли повернусь додому» (Macmillan, 1957: 70). Також він усно наказав Макміллану особисто: «Ти маєш основу організації. Іди та працюй» (Macmillan, 1957: 70). Ці слова Рассела Макміллан згадував перед самими виборами нового президента Товариства. На його думку, він був готовий допомагати Расселу у випадку його відсутності чи відрадження, однак, як згадує Макміллан, його лякала думка про те, що на нього буде покладений тягар керівництва усім Товариством та рухом «Дослідників Біблії» (Macmillan, 1957: 70).

Для вибору нового президента Товариства був обраний комітет, а Макміллана призначили помічником і асистентом цього комітету. Перед самими виборами хтось сказав, що у Макміллана є шанс стати наступним президентом: «Маку, у тебе є всі шанси отримати його. Ти був спеціальним представником Рассела, коли він виїжджав, і він казав усім нам, щоб ми робили так, як ти скажеш. Що ж, він поїхав, і більше ніколи не повернеться. Схоже, ти людина, якій слід нести цю ношу» (Macmillan, 1957: 70). Однак у результаті виборів, які відбулися 7 січня 1917 року новим президентом «Товариства Вартової Башти» було обрано Джозефа Рутерфорда (Macmillan, 1957: 70–71).

Іншим важливим етапом життя Макміллана стали драматичні події періоду 1917–1919 рр., жахливі роки Першої світової війни. Сполучені Штати, які спочатку намагалися залишатися осторонь конфлікту, все ж були змушені втрутитися у війну 6 квітня 1917 року. 12 лютого наступного 1918 року на книгу «Довершена таємниця», яка була опублікована «Товариством Вартової Башти» і містила антимилітаристські заклики, була накладена заборона в Канаді (Macmillan, 1957: 85). Після виходу цієї заборони впродовж наступних тижнів розвідувальне бюро США конфіскувало

чимало публікацій Товариства, які зберігалися у філіалах. Оскільки в США тривала мобілізація, то через антивоєнні настрої Дослідників Біблії вони були звинувачені у шпигунстві, а організацію «Міжнародні Дослідники Біблії» визнали ворожим «центром німецьких агентів» (Macmillan, 1957: 85–89).

В результаті 8 травня 1918 року Департамент юстиції заарештував вісім працівників «Товариства Вартової Башти». Ордер на арешт був виданий Окружним судом США зі Східного округу штату Нью-Йорк. Серед заарештованих були Джозеф Рутерфорд та Олександр Макміллан. Але, оскільки за них була сплачена застава, то їх відпустили до початку судової справи, яка мала розпочатися 3 червня 1918 року. Вирок суду був виголошений 20 червня, де усі восьмеро підсудних були визнані винними. У вирок суду зокрема містив наступні слова: «Релігійна пропаганда, якою займалися ці чоловіки є більш небезпечною, ніж дивізія німецьких солдатів (1200 осіб). Вони не лише поставили під питання законність дій «Урядових служителів закону» та «Бюро розвідки», але вони також ганьблять членів усіх церков. Їхнє покарання має бути суворим». Винесений вирок двадцять років ув'язнення (Macmillan, 1957: 99–100).

Спочатку усіх восьмеро членів Товариства помістили у бруклінську в'язницю Реймонд-Стрит. Макміллан описує це місце, як жахливо брудне та повне клопів, в якому панувала тотальна антисанітарія. На щастя, у цій в'язниці їх протримали лише один тиждень, а опісля етапували у в'язницю міста Лонг-Айленд. А вже 4 липня 1918 р. відправили на постійне відбування строку у місто Атланта, штат Джорджія. В останньому місці ув'язнення їх розподілили на роботу. Спочатку Свідки повинні були допомагати кравцю у його справі – обметувати петлі та пришивати гудзики для ув'язнених. Ставлення охоронців до них було на перших порах непривітне. Однак, коли надійшов день Різдва і їхні друзі з організації Дослідники Біблії надіслали чимало посилок засудженим керівникам свого руху, Рутерфорд попросив начальника в'язниці передати частину подарунків для тих ув'язнених, які не отримали посилок на Різдвяні свята. Таким чином інші ув'язнені отримали близько 150 пакетів (Macmillan, 1957: 100–102).

З того часу ставлення у в'язниці до них зі сторони охоронців змінилося. В одному з випадків, коли на Макміллана було накладене звинувачення у крадіжці в'язничного майна, і йому загрожувало шестимісячне перебування в карцері, то після

його пояснень і виправдань директор в'язниці повірив Макміллану і визнав його не винним.

Не обійшов Макміллан у спогадах те, яким чином у в'язниці відбувалось відправлення культів та вивчення Біблії. Оскільки у тій в'язниці відвідування церковних зібрань було обов'язковим, то кожен із ув'язнених у свій час долучався до своєї конфесії для проведення богослужінь щонеділі. Крім того, починаючи з вересня 1918 р. Макміллан та його однодумці були додані до різноманітних груп недільної школи.

Зокрема Макміллану, як проповіднику, доручили групу в якій було п'ятнадцять євреїв. Процес навчання в недільній школі відбувався згідно навчальної програми, яка була попередньо затверджена у в'язниці. Зокрема для класів з євреями навчання починалося з історії Авраама та його нащадків. Згодом, директор в'язниці дозволив Макміллану проводити власні уроки, пояснивши цей крок наступним чином: «Макміллан, ті уроки, які ви тут проводите, просто чудові. Я відвідав їх усі, і я думаю, згодом ви приведете їх всі для євреїв Обіцяної землі. Я сподіваюся на це» (Macmillan, 1957: 103–104).

Наступного 1919 року, коли вже закінчилася Перша світова війна, справу було відправлено на перегляд. В результаті уряд США, який ініціював цю справу, скасував свій позов і, зрештою, ув'язнені вийшли на свободу. Було визнано, що вирок та ув'язнення були незаконними. Зазначимо, що якби вони отримали помилування, то у їхніх документах був би запис про їхню судимість. Але оскільки судове обвинувальне рішення було скасоване, то й усі звинувачення висунуті проти них і їх судимість були анульовані. Також, під час того як вони відбували покарання у в'язниці, їхні однодумці із руху Дослідники Біблії створили петицію із проханням щодо їх звільнення. Ця петиція набрала понад 700 тисяч підписів американських громадян. Однак, звільнення відбулося ще до подання петиції в результаті перегляду рішення органами влади (1919-й. Сто років тому, 2019).

Загалом Макміллан з іншими керівниками Товариства знаходився у в'язниці 9 місяців. Звільнення відбулося 25 березня 1919 року.

По поверненню з ув'язнення, Макміллан побачив, що робота Товариства прийшла в запусітіння. Деякі приміщення Товариства за час ув'язнення були продані, а місце для проживання сімей працівників центру у Бетелі залишився без необхідного офісного обладнання. Були втрачені усі друкарські потужності, а друкарські пластини та інше необхідне обладнання було знищене (Macmillan, 1957: 109–110).

Незважаючи на ці негаразди і завдяки організаторським здібностям Джозефа Рутерфорда та допомозі інших працівників, і при фінансовій допомозі осіб, які співчували Товариству, робота поступово відновилася. З тих пір Макміллан брав активну участь у розширенні роботи Товариства, яка була зупинена через судовий процес та ув'язнення. Макміллан зазначав, що відтепер вони не зосереджували свої прагнення на датах, коли він та всі хто належить до «малої черідки» відправляються на небо, а готували основу для великої проповідницької компанії. Результат не забарився. Макміллан згадує, що конгрес у 1919 році в Сідар-Поїнті став свідченням активного відродження. Справа в тому, що конгреси не проходили з 1916 року, ще коли Рассел був живий. Тому конгрес 1 вересня 1919 року, ознаменував відродження організації. Активну участь у ньому брав і Макміллан, який відповідав за розселення гостей у готелях. Загалом туди приїхало близько трьох тисяч осіб, яких треба було розмістити. Однак у неділю, останній день конгресу, на публічній промові Рутерфорда були присутніми вже сім тисяч відвідувачів (Macmillan, 1957: 110–121).

Натхнене конгресом товариство у 1920 році розпочало велику проповідницьку кампанію «Мільйони», яка тривала впродовж декількох років – до 1925 року включно. В рамках цього заходу Макміллан, уповноважений Товариством, звершив низку подорожей з метою розширення діяльності та підбадьорення вірян у різних країнах. Так, починаючи з 12 серпня 1920 року він разом із Рутерфордом відправився відвідати філіали Товариства у Європейських країнах починаючи з Англії. Там вони виступали з доповідями при переповнених залах одновірців. У жовтні 1920 року Макміллан відвідав Данію, а 21 жовтня вже дістався пароплавом до міста Есб'єрг, де того ж дня в готелі «Палас» виголосив промову. Наступним відвіданим містом було Оденсе, Копенгаген, де для публічного заходу був орендований “Odd Fellows Hall” місткістю на 5000 осіб. Ще за годину до назначеного часу до назначеного місця вже зібралося чимало відвідувачів. Загальні кількість тих хто зацікавився промовою сягала більше 5 тисяч осіб (1993 Yearbook, 1993: 80).

На початку грудня 1920 року Макміллан з лекціями приїхав у Норвегію у місто Християнія, нині Осло. Для зустрічі був орендований зал університету, розташованого у центрі столиці Норвегії. Зал, який був розрахований на 700 місць був повністю заповнений. Однак через великий ажіотаж до заходу, того ж дня Макміллан повторно прочитав цю промову для зацікавлених мешкан-

ців Осло. Подібна зацікавленість до лекції «Мільйони» мала місце й в інших містах Норвегії, які відвідав Макміллан (1990 Yearbook, 1990: 155). Наприклад, Макміллан з тією доповіддю відвідав Швецію, де був орендований зал на 350 місць який під час зустрічі був переповнений настільки, що багато хто із бажаючих не могли увійти. У такому разі Дослідники Біблії роздавали однойменний трактат, тим хто не міг бути присутнім в залі (Sixty Years as a Proclaimer, 1982). У 1925 році команда Свідків відвідати одновірців у Польщі. У тому ж році Макміллан відвідав Близький Схід, а саме країну Ліван (1980 Yearbook, 1980: 169–170).

Починаючи з часу Другої світової війни Макміллан співпрацював із третім президентом Товариства Натаном Норром та виконував доручення Товариства звершуючи поїздки по США. Макміллан згадує, що під час своїх подорожей він відвідав 21 в'язницю впродовж шести тижнів для підбадьорення ув'язнених одновірців, які відмовилися приймати участь у війні в складі збройних сил США. Також Макміллан здійснював служіння спеціального піонера, а згодом був призначений окружним служителем. У 1948 році він почав вести передачі через радіостанцію Товариства. Це була щоденна програма під час якої ведучий розмірковував над певним біблійним уривком. Формат передачі проходив у вигляді діалогу ведучого з молодого дівчиною, яка виконувала роль племінниці ведучого. В результаті вийшла серія передач у якій були розглянуті біблійні уривки, які за словами Макміллана, давали можливість мати уявлення про всю Біблію: «ми пройшли всю Біблію, обговорюючи кожен вірш» (Macmillan, 1966: 509).

Помер Макміллан у 1966 році у віці 89 років. Після його смерті організація Вартової Башти надрукувала статтю присвячену його діяльності та його вкладу в історію релігійної організації Свідків Єгови (Macmillan, 1966).

Висновки. Підводячи підсумки вищенаведеному дослідженню зазначимо кілька ключових пунктів. По-перше, Макміллан народився і був вихований у пресвітеріанській церкві, однак з часом, в силу власних переконань, перейшов в інший релігійний рух, який пізніше оформиться як Свідки Єгови. Його активна позиція, переконаність і дар проповідника, привели до того, що новий рух активно розвивався. І хоч Макміллан не займав найвищих посад у церковній структурі, однак завдяки його наближеності до трьох президентів релігійної організації, мав безпосередній і значний вплив на прийняття рішень, а в окремих випадках, як під час відсутності першого пре-

зидента Чарльза Рассела, здійснював керування всією організацією.

Важливим висновком для розуміння рушійних сил розвитку церкви, є те, що в процесі дослідження було продемонстровано, як несправедливе обвинувачення та ув'язнення, яке пережив Макміллан зробило його своєрідним символом та прикладом для усіх інших вірян Свідків Єгови, які в подальшому в Америці або в інших країнах

потрапляли у в'язниці через свої релігійні переконання.

На останок підкреслимо, що автори статті не поділяють релігійних поглядів Олександра Макміллана чи організації Вартової Башти, однак є зацікавленими шукачами, які намагаються заповнити прогалину в історії релігії України, яка по Свідкам Єгови досі є перспективним науковим напрямом для майбутніх дослідників релігії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 1977 Yearbook of Jehovah's Witnesses. Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 1977. 261 p.
2. 1980 Yearbook of Jehovah's Witnesses. Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 1980. 261 p.
3. 1990 Yearbook of Jehovah's Witnesses. Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 1990. 255 p.
4. 1993 Yearbook of Jehovah's Witnesses. Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 1993. 255 p.
5. Announcements. *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*. 1966. Vol. 87, no. 19. P. 608.
6. Jehovah's Witnesses: proclaimers of God's kingdom. Brooklyn, N.Y. : Watchtower Bible and Tract Society of New York, 1993. 750 p.
7. Kuryliak V., Balaklytskyi M. The Seventh-Day Adventists' Military Service Peculiarities. *East European Historical Bulletin*. 2020. No. 14. P. 190–205.
8. Macmillan A. H. Doing God's Will Has Been My Delight. *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*. 1966. Vol. 87, no. 16. P. 504–510.
9. Macmillan A. H. Faith on the March. Englewood Cliffs, NJ. : Prentice-Hall, Inc, 1957. 243 p.
10. Moody, Dwight Lyman (1837-1899). *Encyclopedia.com*. 2018. URL: <https://www.encyclopedia.com/people/philosophy-and-religion/protestant-christianity-biographies/dwight-lyman-moody> (date of access: 01.12.2023).
11. Sixty Years as a Proclaimer of the "Good News". *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*. 1982. Vol. 103, no. 8. P. 10–12.
12. 1919-й. Сто років тому. *Вартова башта оголошує Царство Єгови*. 2019. Т. 140, № 13. С. 2–5.
13. Божий План Віків – Відеопрезентація. *Біблійний Пранор: сайт Дослідників Біблії (LHMM)*. URL: <http://bibli-jnyjrrarog.com.ua/божий-план-віків-відеопрезентація/> (дата звернення: 05.12.2023).
14. Звіт про служіння в країнах і територіях. *Звіт про всесвітню діяльність Свідків Єгови*. 2022. URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1102022817> (дата звернення: 08.12.2023).
15. Кальвінізм. *PICV*. URL: https://risu.ua/kalvinizm_n34004 (дата звернення: 02.12.2023).
16. Куриляк В. В., Полумисна О. О. Моніторинг ставлення православної Церкви до Адвентистів сьомого дня в Україні. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*. 2021. Т. 32, № 4. С. 88–95. URL: [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.32\(4\)-9](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.32(4)-9).
17. Куриляк В. В. Реакції українських адвентистів на Євромайдан. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2020. № 50. С. 298–322. URL: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.50.2020.210156>.
18. Наш скарб у глиняних посудинах. *Вартова башта оголошує Царство Єгови*. 1999. Т. 120, № 3. С. 14–19.
19. Не лякайся, черідко мала. *Вартова башта оголошує Царство Єгови*. 1995. Т. 116, № 4. С. 18–22.
20. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) / ред. П. Яроцький. Київ-Дрогобич : Сурма С., 2008. 632 с.
21. Рассел Ч. Т. Божий План Віків. Laymen's Home Missionary Movement (LHMM), 2020. 356 с.
22. Чи треба боятися кінця світу?. *Вартова башта оголошує Царство Єгови*. 2013. Т. 134, № 1. С. 4–8.

REFERENCES

1. 1977 Yearbook of Jehovah's Witnesses. (1977). Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
2. 1980 Yearbook of Jehovah's Witnesses. (1980). Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
3. 1990 Yearbook of Jehovah's Witnesses. (1990). Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
4. 1993 Yearbook of Jehovah's Witnesses. (1993). Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
5. Announcements. (1966). *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*, 87(19), 608.
6. Jehovah's Witnesses: proclaimers of God's kingdom. (1993). Watchtower Bible and Tract Society of New York.
7. Kuryliak, V., & Balaklytskyi, M. (2020). The Seventh-Day Adventists' Military Service Peculiarities. *East European Historical Bulletin*, (14), 190–205.
8. Macmillan, A. H. (1957). *Faith on the March*. Prentice-Hall, Inc.
9. Macmillan, A. H. (1966). Doing God's Will Has Been My Delight. *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*, 87(16), 504–510.
10. Moody, Dwight Lyman (1837-1899). (2018). *Encyclopedia.com*. <https://www.encyclopedia.com/people/philosophy-and-religion/protestant-christianity-biographies/dwight-lyman-moody>
11. Sixty Years as a Proclaimer of the "Good News". (1982). *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*, 103(8), 10–12.

12. 1919-y. Sto rokiv tomu [1919th A hundred years ago]. (2019). *Vartova bashta oholoshuie Tsarstvo Yehovy – The Watchtower proclaims Jehovah’s Kingdom*, 140(13), 2–5. [in Ukrainian].
13. Bozhyi Plan Vikiv – Videoprezentatsiia [God’s Plan of the Ages – Video presentation]. (n. d.). *Bibliinyi Prapor: sait Doslidnykiv Biblii (LHMM) – Bible Flag: Bible Students (LHMM) site.*. <http://biblijnyjprapor.com.ua/божий-план-віків-відеопрезентація/> [in Ukrainian].
14. Zvit pro sluzhinnia v krainakh i terytoriiakh [Report on service in countries and territories]. (2022). *Zvit pro vsesvitniu diialnist Svidkiv Yehovy – Report on the worldwide activities of Jehovah’s Witnesses*. <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1102022817> [in Ukrainian].
15. Kalvinizm [Calvinism]. (b. d.). *RISU*. https://risu.ua/kalvinizm_n34004 [in Ukrainian].
16. Kuryliak, V. V., & Polumysna, O. O. (2021). Monitorynh stavlennia pravoslavnoi Tserkvy do Adventystiv somoho dnia v Ukraini [Monitoring the attitude of the Orthodox Church towards Seventh-day Adventists in Ukraine]. *Osvitnii dyskurs – Educational discourse*, 32(4), 88–95. [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.32\(4\)-9](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.32(4)-9) [in Ukrainian].
17. Kuryliak, V. V. (2020). Reaktsii ukrainskykh adventystiv na Yevromaidan [Reactions of Ukrainian Adventists to Euromaidan]. *Storinky istorii – Pages of history*, (50), 298–322. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.50.2020.210156> [in Ukrainian].
18. Nash skarb u hlynianykh posudynakh [Our treasure is in clay vessels]. (1999). *Vartova bashta oholoshuie Tsarstvo Yehovy – The Watchtower proclaims Jehovah’s Kingdom*, 120(3), 14–19. [in Ukrainian].
19. Ne liakaisia, cheridko mala [Don’t be afraid, small flock]. (1995). *Vartova bashta oholoshuie Tsarstvo Yehovy – The Watchtower proclaims Jehovah’s Kingdom*, 116(4), 18–22. [in Ukrainian].
20. Yarotskyi, P. (Red.). (2008). *Piznii protestantyzm v Ukraini (piatydesiatnyky, adventysty, Svidky Yehovy) [Late Protestantism in Ukraine (Pentecostals, Adventists, Jehovah’s Witnesses)]*. Surma S. [in Ukrainian].
21. Rassel Ch. T. (2020) Bozhyi Plan Vikiv [God’s Plan of the Ages]. Laymens Home Missionary Movement (LHMM). [in Ukrainian].
22. Chy treba boiatysia kintsia svitu? [Should we be afraid of the end of the world?] (2013). *Vartova bashta oholoshuie Tsarstvo Yehovy – The Watchtower proclaims Jehovah’s Kingdom*, 134(1), 4–8. [in Ukrainian].